

Suomussalmen murteen kirjaukset

ALPO RÄISÄNEN *Suomussalmen murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 5. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 434. Mänttä 1986. 302 s.

Kotiseudun murrekirjoja -sarjan tuorein osa, Suomussalmen murrekirja, on sarjansa ensimmäinen savolaismurteita esittelevä teos. Sen tekijä Alpo Räisänen on jo aiemmin julkaissut näytteitä Kainuun murteista. Vuonna 1978 häneltä ilmestyi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Suomen kielen näytteitä -sarjassa kirjallinen »Suomussalmen murrettä», joka sisältää kaksi tunnin mittaista nauhoitetta tarkekirjoituksella merkittynä, ja v. 1982 hän julkaisi yleistajuisen Kainuun murteiden ja nimistön oppaan, jossa on karkeahkosti litteroituna murrenäytteitä kymmenestä Kainuun pitäjästä, yhteensä 35 sivua. Uusin julkaisu on näitä huomattavasti laajempi: aineistona ovat olleet tekijän omat Suomussalmen murteen nauhoitteet vuosilta 1960 ja 1965, ja niistä valittujen näytteiden yhteispituus on 12 tuntia.

Kielennäytekirjat pyrkivät palvelemaan lukijaa mahdollisimman monella tavoin: tekstivalikoiman on tarkoitus edustaa paikkakunnan aitoa, vanhaa kansankieltä, mutta parhaimmillaan näytteet herättävät kiintoa myös autenttisen asiasisältönsä vuoksi. Nämä näkökohdat Suomussalmen murrekirjassa on onnistuttu ottamaan huomioon. Kolmisatasivuinen kirja sopii kielentutkijan käteen mutta yhtä hyvin kenen tahansa kotiseutunsa menneisyydestä kiinnostuneen entisen tai nykyisen kainuulaisen luettavaksi.

Murrenäytteet on valittu kahdeksalta toista v. 1876–95 syntyneeltä suomussalmelaiselta. Kun kielenoppaat edustavat laajan pitäjän eri puolia, näytteiden perusteella voi tehdä havaintoja mm. siitä, miten savolaismurteeseen ilmaantuu pohjalaisväriä liikuttaessa pitäjän eteläosista sen länsi- ja pohjoisrajoja kohti.

Alueelliset erot näkyvät monissa kielenpiirteissä. Esimerkiksi läntisen Näljängän kylän asukkaana Lauri Moilasen puheessa pitkät *a-* ja *ä-*vokaalit edustuvat diftongiutumattomina selvästi uscammin kuin pitäjän keski- ja itäosien kertojilla. Aktiivin 2. partisii-pin essiivimuodot (*on tullunna*, *on kuluke(nu)nna*) taas harvenvat sitä mukaa, mitä pohjoisemmaksi tullaan. Äänne- ja muotopiirteiden lisäksi eroja on myös sanastossa: esim. eteläosien *lakka*-sanaa vastaa pohjois- ja länsikylien murteissa usein jo *hilla*. Suomussalmen murrekirjan näytteiden pohjalta voisi hyvin tehdä yhden pitäjän murretta koskevan kielimaantieteellisen vaihtelututkimuksen, joka samalla pienoiskoossa kuvastaisi koko Kainuun murteiston eri komponenttien suhteita.

Kirjan kielenoppaissa on useita lajakkaita kertojia, joiden taidot näkyvät sekä esitettävän asian hallinnassa että kielellisen ilmaisun aitoudessa ja vivah-teikkuudessa. Oppaiden parhaimmiston kuuluu mm. Saarikylässä v. 1885 syntynyt Oskari Seppänen eli Lintu-Oskari. Hänen kerrontaansa kirjassa on 40 sivua (yhteensä kaksi tuntia puhetta). Seuraavassa katkelma Lintu-Oskarin jokimatkan kuvauksesta (s. 72):

Minä luotin sen peällek kun min_olin savotassa ollu' että se_on, iso oalto missä on nin se_on, kivi on oallon ylipuolella. Ja missä on kari, nin se teköö pikku kirhan joss_on pikkusie kirhoja. Nin minä sen, sen tiesin savotassa vaen että tuota, semmonen se_on tuo vein käänti ja miss_on hyvä vein käänti että siin_eij_oom mitää, muuta kun jonkeat oallot vaen. Nin tuota, minä olin sen tietonen että tuota, minä kyllä pysyn sillä väkiveillä. No, minä työnnin allej ja se, se sanoo että »vaen häntä se jo pelotti että missä se rönöttää» nin minä sano_tta, »ei minuo pelottanukkaak kun minä tiesin» että tuota, »vaekka min_en ook kulukenu paljo ni, minä tiesin sen vein käännin ettei minuo pelottanu, pelottanukka' ollenkaa», että »minä rönöllej jouvun».

Tekijä on pyrkinyt valitsemaan näytteitä

nimenomaan sellaisilta elämänaloilta, joiden sanasto on häviämässä. Sanaston muuttumisesta on havainnollinen esimerkki jo kirjan alkupuolella Suomussalmen murretta esittelevässä luvussa: yleiskieliset nimitykset ovat tulleet alkuperäisen kansanomaisen ilmansuuntajärjestelmän tilalle (s. 17–20). Kertojat antavat tarkkoja ja asiantuntevia kuvauksia mm. tervanpoltosta, kalastuksesta, metsästyksestä, entisajan maanviljelystä ja ruokataloudesta, savotoista, uitoista ja tautien parantamisesta. Esimerkiksi Kristiina Seppäsen näytteestä (s. 83–85) käy selville, miten tehtiin *pielisuova*, *tallassuova*, *kehtopohjasuova* ja *kärväsuova* ja mihin käytettiin *varrassuovaa* ja *riukusuovaa*. Aapro Juntunen (s. 40) puolestaan kertoo Suomussalmella tunnetuista aitatyypeistä, *pysty-*, *lama-* ja *sorkka-aidasta*, ja Edvart Pyykkönen (s. 254–256) erilaisista ansoista, *satimesta*, *liskusta* ja karhunpyynnissä käytetystä *loukkaasta*. Sanojen merkityksiä olisi tekstissä saanut olla enemmänkin, jotta myös tulevien polvien kainuulaiset ymmärtäisivät, mitä esim. on tarkoittanut nuotan *pauloittaminen lottoon*, tai tarkalleen mitkä merkitykset on ollut uitto-termeillä *naverkatti*, *poola* ja *rompsi*. Kirjan lopussa on peräti noin 3 500 sanan hakemisto, jonka avulla kyllä useimmiten pääsee sanan merkityksen jäljille.

Murresanojen yleiskielistämässä on aina pulmansa. Yleensä selväpiirteisiä ovat tapaukset, joissa sana poikkeaa yleiskielen vastineesta muotorakenteeltaan. Suomussalmen murrekirjan sanahakemistosta löytyvät esim. sellaiset muodot kuin *ensiste*, *ensisti* 'ensin', *kauoin* (murt. *kauvon*) 'kauan', *kokouta* 'ko koontua' ja *yläänä* 'ylhäällä'. Ongelmattonta toisaalta on myös äänneasun yleiskielistäminen sellaisissa sanoissa kuin *rompsihitu* → *rompsitsu*, *hiihtaa* → *hiihtää*. Sanaluetteloa laatiessaan Räisänen on joutanut tavallista enemmän murteen suuntaan: hakemistossa ovat itäsuomalaisessa, ensi tavultaan pitkävokaalisessa asussa sanat *hiihna*, *huuhmari*, *huhuhta* ja *kaahlata*. Murteen kan-

taa noudattaa myös hakusana *ehkeis*, joka esim. Suomen murteiden sanakirjan hakusanoissa (1985) on muodossa *ehki-edes*. Joskus sanan yleiskielistäminen on vaikeaa tai suorastaan mahdotonta. Esimerkiksi *ei vähejää* on jätetty sellaisekseen; muodon yleiskielistetty vastine *ei vähejäkään* näyttäisikin oudolta.

Kuten Pertti Virtarannan julkaisemisessa sarjan varhemmissa osissa on Suomussalmen murrekirjassakin pyritty merkitsemään murretta mahdollisimman yksinkertaisesti, jotta teos olisi laajemman lukijakunnan kuin vain kielen tutkijoiden käytössä. Merkinnän pelkistys johtaa usein vaikeisiin valintoihin: äännepiirteistä voidaan ottaa huomioon vain osa, mutta murteen paikallislilmeen pitäisi silti säilyä helppotunnisteisena. Suomussalmen murrekirjassa merkintä enimmäkseen noudattaa jo vakiintunutta käytäntöä. Niinpä diftongit on merkitty joko redusoitumattomiksi (*voijeltiin*) tai jälkiosaltaan keskivokaalin väljyisiksi (*voella*), ja yleisgeminatation horjunta käy ilmi yksinäiskonsonantin ja geminaatan vaihteluna (*rekeen* ~ *rekkeen*). Sananrajainen laryngaaliklusiili tai puristussupistuma on osoitettu yksinkertaisella heittomerkillä (esim. *soapi olla' iso; kerra' olin*). Tässä kohden merkintä on vieläkin karkeampaa kuin Kainuun murteiden ja nimistön oppaassa, jossa on vaihtelua *niille' 'ikkunoelle* ~ *se o' ollu*. Loppu-*k*:hon palautuva sananrajainen konsonantin kahdentuminen on merkitty todellisen edustuksen mukaisesti, esim. *ei pijäl lähteäk kalastamaan*. Erityisesti on tarkattu adverbeja, joiden loppukonsonantin edustus vaihtelee puhujittain. Horjuntaa on yhdessäkin idiolektissa, esim. Oskari Seppäsen näytteessä *ympärih hauvasta* (s. 64) mutta myös *ympäripatoa* (s. 76) ja Kristiina Seppäsellä puolestaan esim. *polovea myötek koahlaeltiin* (s. 82) mutta toisaalta *Piispajärveä myöten tuo maesema* (s. 88). Totutusta käytänteestä Räisänen poikkeaa siinä, että hän ei ole osoittanut loppu-*n*:n assimilaatiota. On siis merkitty *kuvottiin joskus* (pro *kuvottii joskus*), *lämmitin riihen*,

Kirjallisuutta

Niemelän luokse. Tekijän mukaan (s. 22) tämän ratkaisun tarkoituksena on parantaa luettavuutta; assimilaation merkitseminen voi nimittäin vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä ainakin niissä tapauksissa, joissa *-n* on kieliopillisena morfeemina, esim. yks. genetiivin päätteinä. Puolikarkealla tarkekirjoituksella merkityistä Suomussalmen murteen näytteistä (Räisänen 1978) voi havaita, että *-n* on absoluutissa lopussa yleensä säilynyt. Säilynyttä *-n*:ää tavataan myös *s:n* edellä. Sitä vastoin nasaalin, likvidan ja puolivokaalin edellä *-n* on useimmiten assimiloitunut, ja assimilaatiota esiintyy *h:n*kin edellä. Kuten loppu-*k:n* niin loppu-*n:n*kin tarkka merkintä olisi puolustettavissa juuri edustuksen vaihtelun vuoksi. Kainuun murteissa *-n:n* assimilaation osoittamatta jättäminen ei tosin aiheuta yhtä paljon haittaa kuin *i:n* loppuheittoalueilla Sydän-Savossa ja Pohjois-Karjalan keski- ja eteläosissa, joissa on olemassa oppositio alkuperäisen ja sekundaarin *-n:n* välillä esim. tapauksissa *piempään* 'pidänpähän' ja *pienpään* 'pienipähän'.

Suomussalmen murrekirja on vahva täydennys savolaismurteiden lukemistoihin. Runsaan kielenaineuksen ja sitä elävöivän valokuva-aineiston lisäksi teoksella on lukijalle muutakin annettavaa: se on näet samalla eräänlainen kenttätutkijan päiväkirja. Kirjoittaja on tuntenut henkilökohtaisesti jokaisen kertojan, ja tapaamiset heidän kanssaan ovat tarkasti muistissa. Kertojien ilmeikkään esittelyn kautta lukija pääsee tutustumaan paitsi aitoihin kansanihmisiin myös 1960-luvun kenttätutkijan työhön. Sähkön puuttuminen ei ole saanut nauhoittajaa lannistaa; kielenoppaiden kyyditseminen kymmenien kilometrien päähän on kuitenkin maksanut vaivan, kun parhaassa tapauksessa nauhoituksen alkuun päästyä tarinaa on yhdeltä kertojalta voinut tulla jopa seitsemän tuntia saman päivän aikana. Teoksesta voi aistia sen vilpittömän innostuksen, joka on antanut voimia kärsivällisyyttä vaati-vaan, vuodesta toiseen jatkuvaan kenttä-

työhön. Kirjaa lukiessa tulee ajatelleeksi, että vähintään yhtä paljon kuin puhutettavan kertojanlahjoista murrenäytteen onnistuminen riippuu haastattelijan taitavuudesta. Ilmiömäiset Lintu-Oskaritkaan tuskin olisivat vastailleet joka kyselijälle yhtä vuolaasti kuin tämän kirjan pohjana olevissa nauhoitteissa.

MARJATTA PALANDER